

ضرورت آمایش سرزمین در توسعه پایدار روستا های ایران

برای حفاظت محیط زیست

دکتر آرزیتا رجبی^۱ شیده مستوفی^۲ زهره شهریاری^{۳*}

^۱ عضو هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز و دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم تحقیقات

^۲ دانش آموخته کارشناسی ارشد جغرافیا برنامه ریزی توریسم دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز

^۳ دانشجوی دکترای برنامه ریزی روستایی-برنامه ریزی آمایش کیفیت محیط، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم تحقیقات

پست الکترونیکی: Zohre.shahriari@gmail.com

چکیده

امروزه محیط زیست در محیط های روستایی اهمیت یافته است تا هر چه بهتر و بیشتر بتوان در عین بهره برداری مناسب از محیط، از آن حفاظت نمود. روستاهای ایران با توجه به نزدیکی خاصی که به طبیعت پیرامون خود دارند، بیشترین تأثیر را بر محیط گذاشته و هم بیشترین تأثیر را از محیط پیرامون خود می گیرند و ابعاد مختلفی که روستاها با آن ها در زمینه محیط زیست درگیر هستند، متعدد می باشد. مدیریت درست و بهره برداری متناسب از منابع روستایی، زمینه ساز اصلی مطرح شدن توسعه پایدار روستاها می باشد که تحقق آن به عنوان فرایند پیچیده، جامع و چند بعدی که به جز رشد اقتصادی ابعاد اکولوژیکی و همه نیروهای یک اجتماع را شامل می شود. در میان پیش نیازهای ضروری برای دستیابی به توسعه پایدار، حفاظت منابع از اهمیتی خاص برخوردار است و آمایش سرزمین می تواند زمینه های لازم را برای اجرای برنامه های توسعه و جلوگیری از تخریب محیط زیست طبیعی روستا، فراهم آورد. هدف این مقاله شناسایی عوامل مؤثر برای حفاظت محیط زیست روستا و اهمیت نقش آمایش سرزمین در امر توسعه پایدار روستا است، بر این اساس از روش تحقیق توصیفی و تحلیلی و همچنین شیوه ی جمع آوری اطلاعات کتابخانه ای، مشاهدات، تجارب و دیدگاههای کارشناسی صاحب نظران امر استفاده شده است.

واژه های کلیدی: آمایش سرزمین، توسعه پایدار، روستا، حفاظت، محیط زیست ایران.

۱- مقدمه

رشد سریع جمعیت و نیاز بیشتر به مواد غذایی باعث افزایش دخالت انسان در طبیعت و محیط زیست گشته و او بیش از هر عامل دیگر زمین را مورد بهره برداری قرار داده است. بحران زیست محیطی نیز در اثر تخریب منابع عظیم جنگل، رشد کویر و فرسایش زمین، انقراض گونه های حیوانی و نباتی، بروز پدیده های نامأنوس هواشناسی، افزایش گرمای گلخانه ای، وقوع بارانهای اسیدی، آلودگی آبهای سطحی و زیرزمینی و هوا توأم با رشد روز افزون جمعیت و تراکم آن، تداوم حیات سالم اجتماع بشری را با مشکل مواجه ساخته است، به طوریکه تنوع مشکلات و آلودگی های شدید زیست محیطی را بوجود آورده است. روستا واحد جغرافیایی

است که در آن پدیده های اجتماعی و طبیعی به طور چشم گیر در هم آمیخته اند، به طوریکه زندگی روستایی در ایران مبتنی بر بهره وری انسان از طبیعت و محیط جغرافیایی اطراف است. لذا مناطق روستایی به واسطه نزدیکی بیشتر به طبیعت و اثرات مستقیمی که بر طبیعت می گذارند و تاثیراتی که از طبیعت می پذیرند، از اهمیت به سزایی برخوردار هستند و بر این اساس حفاظت از آن در زندگی انسان در توسعه پایدار مناطق روستایی روز به روز جایگاه خود را بیشتر نشان می دهد.

۲- محیط زیست ایران

ایران سرزمین پهناور با مساحتی معادل ۱,۶۴۸ میلیون کیلومتر مربع است. در حالی که سواحل دریای خزر تا ۲۸ متر زیر سطح دریاهای آزاد قرار دارند، فلات مرکزی ایران به طور متوسط ۱۰۰۰ متر از سطح دریا ارتفاع داشته و از هر طرف به وسیله کوههای مرتفع محصور شده است، که مانع ورود ابرهای باران زای دریای خزر در شمال و دریای سیاه در شمال غربی به منطقه مرکزی می شوند. قسمت جنوبی البرز و بخش شرقی زاگرس، نیمه خشک بوده و هرچه به مرکز ایران نزدیک تر شویم، اقلیم آن به نیمه بیابانی و بیابانی تبدیل می شود. بر همین اساس ایران دارای اکوسیستم های حساس و شکننده ای است و با توجه به موقعیت خاص جغرافیایی، آب و هوای متفاوتی بر نقاط مختلف کشور و مناطق روستایی حکم فرماست.

به طور کلی مقدار متوسط آبی که توسط بارندگی بر سطح خاک ایران فرو میریزد، حدود ۴۰۰ تا ۵۰۰ میلیارد متر مکعب است که از این مقدار آب، حدود ۴۰ درصد به صورت آبهای سطحی، ۶ درصد به صورت آبهای زیرزمین در خاک ایران حفظ شده و یا به جریان می افتد و ۸۰ درصد باقیمانده به علت فقدان پوشش گیاهی و مدیریت صحیح در کشور، تبخیر شده و قبل از اینک مورد استفاده قرار گیرد، دوباره به هوا باز می گردد. در حالی که ایران سرزمین وسیعی به شمار می آید، فقط قسمتی از خاک آن قابل استفاده و بهره برداری است. زیرا سطح وسیعی از آن را کوههای عظیم فاقد پوشش گیاهی و مناطق نیمه بیابانی تشکیل می دهد و متأسفانه از قسمت قابل استفاده آن در مناطق روستایی نیز بر مبنای اصل توسعه پایدار بهره برداری اصولی انجام نمی شود. (بخشکی ۱۳۸۷: ۹-۷)

۳- اهمیت حفاظت محیط زیست در روستاهای ایران

دخل و تصرف انسان در سیر طبیعت، سابقه ای دیرینه و جدی دارد. اینگونه مداخلات امروزه اشکال پیچیده تری یافته است که به یکدیگر وابسته اند، طبیعت نیز پدیده ای ساده و در حال سکون نیست و خود تاریخچه پیچیده ای دارد. اکنون واقفیم محیط زیست خود به طور طبیعی در طول یک سلسله فواصل زمانی معین و در پاسخ به یک سری «عوامل جبری» طبیعی تغییر میکند. از سویی نیز در دوره های زمانی کوتاه تر طبیعت می تواند به شیوه ای خصمانه و ناگهانی «مخاطرات طبیعی» بوجود آورد. برای توضیح و تفسیر هر یک از تغییر و تبدیلهای محیط زیست در روستاها، لازم است عوامل طبیعی و انسانی تأثیر گذار بر طبیعت را شناسایی و جمع بندی کنیم که البته کاری بسیار دشوار است. (گودی ۱۳۸۵: ۱۹)

امروزه محیط زیست در شکل گیری هریک از ما نقش تعیین کننده ای دارد زیرا رشد و نمو انسان به صورت طبیعی، در شرایط نبود محرک های زیست محیطی صورت نمی گیرد و زمین تنها مکان شناخته شده برای بقا حیات در جهان به شمار می رود، ولی فعالیتهای بشر همزمان با افزایش شمار مصرف انسانها، به طور تصاعدی توان و ظرفیت حمایت از زندگی زمین علیرغم تقاضای روز افزون و شدید به آن کاهش می دهد. منظور از حفاظت اینجا مدیریت بهره برداری و استفاده انسانی از زیستکره بطوریکه ضمن تأمین حداکثر منافع پایدار نسل امروز، توان و ظرفیت آن برای برآورد نیازهای مادی و معنوی نسلهای آینده نیز حفظ گردد و هدف حفاظت تضمین تداوم بهره وری است. (اردکانی ۱۳۹۱: ۱۳)

حفاظت فرایندی است که بصورت میان بخشی عمل می کند. در مورد بخشهایی نظیر کشاورزی، جنگلداری، شیلات و حیات وحش که مستقیماً در برابر مدیریت منابع زنده مسئول هستند، حفاظت آن جنبه از مدیریت را که بهره برداری پایدار از آنها را تضمین کرده و آندسته از فرایندهای اکولوژیکی و تنوع ژنتیکی را که برای نگهداری منابع ضروری است تأمین می نماید، تشکیل می دهد. در مورد سایر بخشها نظیر بهداشت، انرژی و صنعت، حفاظت آن جنبه از مدیریت را که منابع حداکثر پایدار حاصل از

منابع زنده را تضمین کرده و چگونگی استقرار فعالیتهای آنها را به طوری که موجودیت و بقاء منابع تضمین شود مورد توجه قرار می دهد. حفاظت از منابع زنده دارای سه هدف عمده به شرح زیر می باشد.

۱. حفظ و نگهداری از فرایندهای اکولوژیک اساسی و سیستمهای حیات وحش نظیر احیاء و حفاظت خاک، بازیابی مواد غذایی و پاکسازی آبهایی که برای بقاء بشر و امر توسعه کاملاً ضروری است.
۲. حفظ ژنتیکی که تمام برنامه های تکثیر و پرورش لازم برای حفظ و اصلاح گیاهان زراعی و حیوانات اهلی، پیشرفتهای علمی، ابداعات و نوآوریهای فنی و بقای بسیاری از صنایع که در اصل از منابع زنده استفاده می کنند به آنها وابسته است.
۳. تضمین بهره برداری پایدار از گونه ها و اکوسیستم که میلیونها جامعه روستائی، صنایع را تغذیه و ... می کند. (مجنونیان ۱۳۷۸: ۱۶-۱۷)

استراتژی جهانی حفاظت عبارت است از :

- ✓ حفاظت از منابع زنده را تعریف و هدفهای آن را تشریح می کند، نقش آن را در ادامه حیات انسان و امر توسعه و موانع اصلی دستیابی به هدفها را توضیح می دهد.
 - ✓ پیش نیازهای ضروری برای دستیابی به هر یک از هدفها را تعیین می کند.
 - ✓ برای دستیابی به پیش نیازهای فوق استراتژیهای ملی و محلی را پیشنهاد کرده، چهارچوب و اصول این برنامه های راهبردی را توضیح می دهد.
 - ✓ سیاست زیست محیطی مبتنی بر آینده نگری و همینطور سیاست فراگیر و میان بخشی حفاظتی و یک سیستم حسابرسی ملی گسترده را برای تلفیق یکپارچه حفاظت توسعه در سطح سیاستگذاری توصیه می کند.
 - ✓ روشی جامع برای ارزشیابی یکپارچه منابع آبی و خشکی همراه با ارزیابیهای زیست محیطی به منظور اصلاح و ارتقاء برنامه ریزی زیست محیطی و همینطور روشی برای تخصیص معقولانه منابع آبی و خشکی جهت استفاده های مختلف ارائه می کند.
 - ✓ بازیابی و تجدید نظر در قوانین مربوط به منابع زنده را توصیه می کند، روشهایی برای اصلاح و ارتقاء توان تشکیلاتی مربوط به حفاظت، خاک و منابع زنده دریایی بدست می دهد.
 - ✓ روشهایی برای افزایش نیروی انسانی کارآزموده ارائه نموده و پیشنهاد می کند که مدیریت منابع زنده بیشتر مبتنی بر پژوهشها در راستای مدیریت انجام گیرند، تا اطلاعات اساسی مورد نیاز هر چه زودتر فراهم گردد.
 - ✓ مشارکت عمومی در برنامه ریزیها و تصمیم گیریهای مربوط به بهره برداری از منابع زنده را توصیه کرده و توسعه برنامه های آموزش زیست محیطی و جلب حمایت عمومی برای حفاظت را پیشنهاد می کند.
 - ✓ روشهایی را برای مساعدت به جوامع روستائی برای حفاظت از منابع زنده خود به عنوان پایه ای ضروری برای توسعه مورد نیاز آنها پیشنهاد می کند.
- اقدامات اولیه و ضروری حفاظت در سطح ملی در راستای استراتژی جهانی حفاظت شامل موارد زیر می باشد:
- ✓ تهیه و اجرای استراتژی های حفاظت در سطح ملی یا استانی .
 - ✓ اتخاذ سیاستهای زیست محیطی مبتنی بر پیش بینی.
 - ✓ اتخاذ سیاستهای میانبخشی حفاظت.
 - ✓ ایجاد سازمانی در رابطه با حفاظت آب و خاک در سطح سیاستگذاری.
 - ✓ تجدید نظر و تقویت امکانات آموزشی نیروی انسانی در سطح حرفه ای، تکنسین و استفاده کنندگان.
 - ✓ توسعه روستائی در تلفیق با اقدامات کوتاه مدت برای تضمین بقاء انسانها همراه با اقدامات دراز مدت برای حفظ اصل منابع و بهبود کیفیت زندگی آنها. (مجنونیان ۱۳۷۸: ۳۲-۲۵)

۴- حفاظت محیط زیست و توسعه پایدار روستا

فعالیت هر زیست‌مندی باعث تغییر محیط زیست او می‌شود و فعالیت انسان نیز در مناطق روستایی از این امر مستثنی نیست. منظور از توسعه در اینجا ایجاد تغییراتی اصلاح‌گرانه در زیست‌کره و کاربرد منابع انسانی، مالی، منابع زنده و غیر زنده برای تأمین نیازهای انسانی و بهبود کیفیت زندگی است. تغییرات زیست محیطی هم طبیعی است و هم بخش ضروری از توسعه است، ولی نباید این طور تلقی شود که هرگونه تغییراتی منجر به توسعه می‌شود. بر این اساس تغییر بخش عمده روستا توسط مردم اجتناب ناپذیر است و بیشتر نیز به به دگرگونیهای ژرفی خواهد انجامید و اگرچه دستیابی به اهداف اقتصادی-اجتماعی توسعه نیز از طریق این دگرگونیها و تغییرات نمی‌تواند یک امر حتمی و مسلم باشد مگر اینکه ضوابط اکولوژیکی بموازات و همراه سایر تمهیدات زیست محیطی، الزامات اجتماعی و تمهیدات فرهنگی و اخلاقی توأم در نظر گرفته شود. بهر حال توسعه بیرویه در روند خود تأثیرات نامطلوبی را بر جای خواهد گذاشت و یا حتی ممکن است به کلی آنرا مواجه با شکست نماید. بنابر این هدف استراتژی جهانی حفاظت تلفیق حفاظت و توسعه است تا تغییرات حاصل در کره زمین را که در واقع جهت تأمین بقاء و سعادت همه انسانها انجام می‌گیرد تضمین نماید. (کلانتری ۱۳۹۱: ۱۰)

تأثیرات فعالیتهای انسان در محیط روستایی مسأله‌ای است پویا که مدام در حال تغییر و تحول است، این تأثیر رویاریان انسان و طبیعت دارای جنبه‌های مثبت و منفی است. این مسائل یک طرف قضیه است، طرف دیگر وضع خود محیط زیست یعنی توجه به بهداشت محیط باید طوری باشد که به سلامتی جسمی، روانی اجتماعی انسانها تأثیرات منفی نداشته باشد. برای آنکه توسعه پایدار امکان پذیر گردد، باید در رابطه با منابع زنده و غیر زنده عوامل اجتماعی و اکولوژیکی همتراز با عوامل اقتصادی با توجه به منافع بلند مدت و کوتاه مدت آنها و همچنین فواید و زیانهای روشها و اقدامات مورد توجه قرار گیرند.

تخریب بیشتر زیستگاهها و بهره برداری بیرویه از منابع زنده بوسیله انسانها، جوامع و کشورهای در حال توسعه دال بر فقر نسبی آنها است که چاره‌ای جز بهره برداری بیرویه از آب، خاک، جنگلها، آبزیان و سایر منابع زنده خود ندارند. در بسیاری از بخشهای فشار جمعیت تقاضای فراتر از ظرفیت منابع موجود می‌آورد. برای اجتناب از گسترش چنین شرایطی و برای دستیابی به تعادلی بین شمار جمعیت و محیط زیست هر کشور باید دارای سیاست جمعیتی روشنی داشته باشد. همزمان با آن لازم است که دولت‌مردان تقاضاهای خود را نسبت به منابع محدود کرده و ترجیحاً آن را تقلیل داده و بخشی از ثروت خود را برای مساعدت به فقرا اختصاص دهد زیرا دایره شومی که فقر زمینه زوال اکولوژیکی را فراهم و متعاقباً باعث تشدید فقر می‌شود فقط می‌تواند بوسیله توسعه پایدار شکسته شود. همپیوندی توسعه پایدار و حفاظت را با یکدیگر می‌توان از طریق وضع دشوار روستائیان فقیر بهتر نشان داد، زیرا محیط زیست یکی از ابعاد حساس و آسیب پذیر روستاها است و وابستگی جوامع روستایی به منابع زنده مستقیم و بلاواسطه است. (مجنوبیان ۱۳۷۸، ۲۲-۱۵)

بر اساس ابعاد مختلف توسعه پایدار، پایداری اکولوژیکی به معنی حفظ منابع پایه به طوری که ظرفیت‌های اکولوژیکی و طبیعی برای نسل آینده تضعیف نگردد و با حفظ یا ارتقاء ظرفیت، کیفیت و انعطاف اکوسیستم امکان برخورداری و بهره برداری از توان و مواهب طبیعی برای آیندگان حفظ گردد. این بعد از پایداری از طریق کاهش مصرف منابع انرژی و بهره برداری بهینه از آنها، کاهش حجم ضایعات، آلودگی و بازیافت آنها و یافتن فن آوری‌های مناسب تقویت می‌شود. (بخکشی ۱۳۸۷: ۱۸)

در صورتی که به توسعه، بخصوص توسعه روستایی، از دیدگاهی سیستماتیک نگریسته شود، محیط و طبیعت هم درون داد و هم برون داد آن خواهد بود. به طوری که بهبود وضعیت محیط زیست باعث افزایش بهره‌وری در کشاورزی، شیلات، جنگلها، کاهش هزینه‌های بهداشتی، بهبود تأمین غذای جامعه و در نتیجه بهبود سطح زندگی می‌شود و از طرف دیگر عوامل مختلفی نیز بر محیط زیست تأثیر می‌گذارند و شاخصهای مختلفی برای ارزیابی محیط زیست وجود دارد. (ازکیا ۱۳۸۷: ۵۹)

توسعه پایدار روستایی، فقط بهره برداری اصولی از منابع تجدید ناپذیر نیست، بلکه توسعه پایدار تعالی فکری انسان‌ها و پیشرفت به سوی رفاه، برخورداری بیشتر از مواهب حیات و ارتقای شاخصهایی چون سطح آموزش و سواد، بهداشت و از بین رفتن فقر به خصوص ارتقا از نظر تفکر انسانی است. مفهوم توسعه پایدار، میان مسائل زیست محیطی، اقتصادی، اجتماعی، رفاهی، فرهنگی و

سیاسی مردم در مراکز تصمیم گیری دولتی و صنایع، خانواده و جامعه پیوند برقرار می کند و در نهایت باید علاوه بر مسائل مادی به مسائل معنوی آن هم توجه داشت. (بخشکی ۱۳۸۷: ۱۸)

۵- راهکارهای حفاظت محیط زیست روستا

۵-۱- حفاظت و نگهداری تنوع زیستی

ترکیب جامعه از نظر گونه های مختلف جانوران و گیاهان، تنوع زیستی می گویند، که با توجه به موقعیت جغرافیایی طبیعی و انسانی شرایط اقلیمی و زیستگاهی متنوعی برخوردار است. در یک اکوسیستم هر چه تنوع گونه ای بیشتر باشد، زنجیره های تغذیه ای طولانی تر و شبکه های حیاتی پیچیده تر بوده و در نتیجه محیط پایدار تر و از شرایط خود تنظیمی بیشتری برخوردار می شود. در نتیجه تنوع زیستی در هر منطقه روستایی را باید کلید پایداری و سلامت محیط زیست طبیعی در آن به حساب آورد. تنوع گونه ای، همچنین طیف گسترده ای از انواع گیاهان و جانوران اعم از وحشی و اهلی را که مورد بهره برداری های مستقیم و غیر مستقیم انسان قرار دارند را در برمی گیرد. بنابراین تنوع گونه ای علاوه بر ارزش های غیر قابل جایگزین و بسیار بالای اکولوژیکی، از اهمیت های مربوط به بهره گیری های غذایی، دارویی، تفرجگاهی و مانند آنها نیز برای انسان برخوردار است. تنوع زیستی از نظر سلسله مراتب به سه طبقه ژن، گونه و اکوسیستم تقسیم می شود که هر یک جنبه های مختلفی از سیستم های زندگی را بیان می کند. اکوسیستمهای مرتعی، جنگلی و ... هنگامی ثبات کافی برخوردار خواهند بود که دارای تنوع زیستی کافی و کامل باشند. اکوسیستم ها در زندگی اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، روحی و سیاسی روستائیان نقش بسیار مهمی دارند. نبود یا بی ثباتی آنها کمبودی است برای زندگی سالم بشری، حفاظت و احیای دوباره آن یکی از وظایف عمده بشر است.

۵-۲- استفاده از فن آوری سازگار با محیط زیست

استفاده از فن آوری سازگار با محیط زیست در روستاها که توسعه و ترویج آن می تواند بسیاری از معضلات زیست محیطی را کاهش دهد. اتخاذ مدیریت یکپارچه آفات و استفاده از مقررات و مشوقهای اقتصادی از گامهای دیگری هستند که خطرات و ضایعات استفاده از مواد شیمیایی کشاورزی را کاهش می دهند. اقدام ملی و بین المللی برای حفاظت از زیرگونه های غلات و نژادهای دامهای اهلی و بستگان وحشی آنها ضروری است. تنظیم وضعیت کشاورزی در چارچوب اقتصادی ممکن است به کشاورزان کمک کند که رویکردی پایدار را در پیش گیرند.

۵-۳- برنامه ریزی فرهنگی

برنامه های فرهنگی در سطح روستا باید در ابعاد مختلف توسعه پایدار باشد. در جامعه روستای برای اینکه بتوانیم به هدف که تغییر در وضعیت موجود است دست یابیم ابتدا باید تعامل مناسبی با مجموعه تفکرات موجود روستا در حوزه های گوناگون با در نظر گرفتن ضرورت ها، شناخت از ساختار فرهنگ بومی و ظرفیت تغییر پذیری مجموعه روستا نسبت به تغییرات مورد نظر داشته باشیم. بنابراین ما باید این مسئله را که راه رسیدن به توسعه همه جانبه، توسعه در زمینه فرهنگ روستا است را به مجموعه تزریق کنیم. چگونگی دستیابی به این مهم نیز از طریق جلب اعتماد عمومی به برنامه ها، توجه به امر مشارکت اهالی در طرحها و برنامه های فرهنگی و ... و اینکه به این نتیجه برسند که مزایای تمامی این فعالیتها چه به صورت مادی و معنوی شامل حال خود آنها خواهد شد. یکی از مباحث مهم و اساسی در حوزه توسعه پایدار یعنی توسعه فرهنگ محیط زیست روستا است که در ابتدا باید زمینه های افزایش فرهنگ زیست محیطی را در روستا فراهم کنیم.

۵-۴- مشارکت ملی و محلی

مسئولین روستا خصوصاً (شورای اسلامی و دهیاری) برای اینکه بتوانند مدعی باشند که به طور جامع در برنامه ریزی و مدیریت روستا موفق بوده اند باید قطعاً به مسئله محیط زیست روستا نیز توجه ویژه داشته باشند. بنابراین باید این نکته اساسی مد نظر باشد که علاوه بر استفاده از ظرفیت ها و امکانات دولتی بیشترین نقش را در حفظ و حراست از محیط زیست روستا قطعاً خود اهالی روستا می توانند داشته باشند، زیرا سود و زیان آن به خود آنها خواهد رسید. نظر به اینکه مشارکت روشی برای ایجاد اتفاق نظر است تا توازن و هماهنگی را در برنامه ریزی توسعه روستایی حفظ کند. (افتخاری ۱۳۹۰: ۴۸-۴۴)

۶- ضرورت آمایش سرزمین در توسعه پایدار روستا برای حفاظت محیط زیست روستا های ایران

روستا نشینی از دوره ای آغاز می گردد که انسان، طبیعت اطراف خود را شناسایی کرده و به راز کشاورزی پی می برد و در بعضی از مناطق حیوانات را اهلی می کند و نیز چگونگی بهره برداری از آنها را تجربه می نماید همچنین به هنگام مواجه شدن با شرایط مساعد طبیعی از قبیل وجود آب کافی، خاک حاصلخیز و هوای مطلوب با استقرار در یک قلمرو جغرافیایی، انواع روشهای بهره برداری از زمین، دام و گیاهان را تجربه می کند. (بخشنده نصرت ۱۳۸۴: ۳۱)

متأسفانه به رغم وجود قابلیت های فراوان مناطق مختلف کشور، شاخص های توسعه منطقه ای ایران در سطح مطلوبی قرار ندارد و ارتقای این شاخص های تا سطح شاخص های میانگین ملی، اقدامات و سرمایه گذاری های فراوانی را طلب می کنند. دستیابی به توسعه متعادل با روشهای متداول کنونی که دولت بار اصلی توسعه را به دوش می کشد اگر غیر محتمل نباشد در حالت خوش بینانه بدون آمایش سرزمین امری طولانی و زمان بر خواهد بود. تجربه برنامه ریزی بخشی و سیاست محرومیت زدایی به شیوه کنونی که عدم تعادل های موجود و گسترش شکاف روز افزون میان مناطق توسعه یافته و کمتر توسعه یافته کشور را به دنبال داشته است، دلیلی بر نا کار آمدی این روشهاست، که به صورت ملموس در مناطق روستایی ایران قابل رویت است. (کلانتری ۱۳۹۱: ۳۱۷)

توسعه پایدار روستایی هدف رسانیدن روستایی به موقعیت و مقام والای انسانیت است و دارای ابعاد اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و زیست محیطی است، که به همه نیازمندی ها و ابعاد مختلف زندگی انسان توجه دارد. بر اساس ابعاد مختلف توسعه پایدار، پایداری اکولوژیکی به معنی حفظ منابع پایه به طوری که ظرفیت های اکولوژیکی و طبیعی برای نسل آینده تضعیف نگردد و با حفظ یا ارتقاء ظرفیت، کیفیت و انعطاف اکوسیستم امکان برخورداری و بهره برداری از توان و مواهب طبیعی برای آیندگان حفظ گردد. این بعد از پایداری از طریق کاهش مصرف منابع انرژی و بهره برداری بهینه از آنها، کاهش حجم ضایعات، آلودگی و بازیافت آنها و یافتن فن آوری های مناسب تقویت می شود. (کلانتری ۱۳۹۱: ۱۹-۹)

از بعد زیست محیطی ضرورت توجه به توسعه روستایی ایران مطرح است، زیرا به دلیل پراکندگی روستاها در سطوح مختلف کشور، که این پراکنش خود نوعی آمایش سرزمین را می طلبد که در آن چارچوب انسان ها رابطه خود را با محیط بهینه می کنند و در حفظ محیط می کوشند. (افتخاری ۱۳۸۶: ۹-۴)

آمایش سرزمین تنظیم رابطه بین انسان، فضا و فعالیتهای او در فضا به منظور بهره برداری منطقی از جمیع امکانات در جهت بهبود وضعیت مادی و معنوی اجتماع بر اساس ارزش های اعتقادی با توجه به سوابق فرهنگی و ابزار علم و تجربه در طول زمان می باشد. جامعه بشری در شرایط کنونی جهان در رابطه با فضای مورد استفاده نمی تواند بدون مطالعات لازم و همه جانبه متکی به آینده نگری، آمایش سرزمین و برنامه ریزی دراز مدت به ویژه برای نسلهای آینده به زندگی مطلوب ادامه دهد. آمایش سرزمین با برنامه ریزی و سازمان دادن نحوه اشغال فضا و تعیین سکونت انسانها و محل فعالیتهای و تجهیزات و همچنین کنشهای بین عوامل گوناگون نظام اجتماعی - اقتصادی را در مناطق روستایی شامل می شود. بر این اساس برنامه ریزی آمایش سرزمین توزیع ارادی و مطلوب فعالیتهای در پهنه سرزمین با دید آینده نگری به منظور بهره برداری از تمام امکانات سرزمین، ایجاد هماهنگی بین بخشهای مختلف، بهبود وضعیت مادی و معنوی جامعه، استفاده بهینه از فضا و در نهایت حفاظت محیط زیست و توسعه پایدار روستا است. پژوهش و بررسی درباره نوع امکان فعالیت انسان که علم آمایش سرزمین توأم با آینده نگری توسعه جامعه بشری همراه است در شرایط کنونی کم و بیش در برنامه ریزی های آمایش کشورهای مختلف مورد توجه قرار گرفته و به نوع فعالیت انسان در فضای معین از جمیع جهات شکل می دهد تا از عواقب مرگبار بی بندباری آن رهایی یابد. (پولاد دژ ۱۳۸۸: ۹۱-۲۵)

آمایش سرزمین می کوشد تا از طریق تنظیم رابطه بین انسان و محیط، توسعه شایسته و پایداری را به وجود آورد، بدیهی است که ایجاد هماهنگی بین رابطه انسان و محیط به شناخت محدودیتهای و توانهای اکولوژیکی و ارزیابی آنها نیاز دارد، تا بتوان ضمن تعیین انواع کاربریهای مناسب، مطلوب ترین آنها را در نظر گرفت. برای حفاظت از منابع اراضی جهت استفاده بهینه نسل حاضر و نسلهای آینده باید بین استعداد ذاتی اراضی (قابلیت موجود در اراضی) و بهره برداری از آنها توازن برقرار شود. ممکن است این توازن بعلت افزایش جمعیت و تقاضای بیشتر برای تولیدات کشاورزی و منابع طبیعی از بین برود. بنابراین لازم است قبل از بهره برداری و توسعه اراضی آنها را ارزیابی نموده و مطابق استعداد خاک و اراضی موجود برنامه ریزیهای اجرایی صورت پذیرد و با مدیریت درست

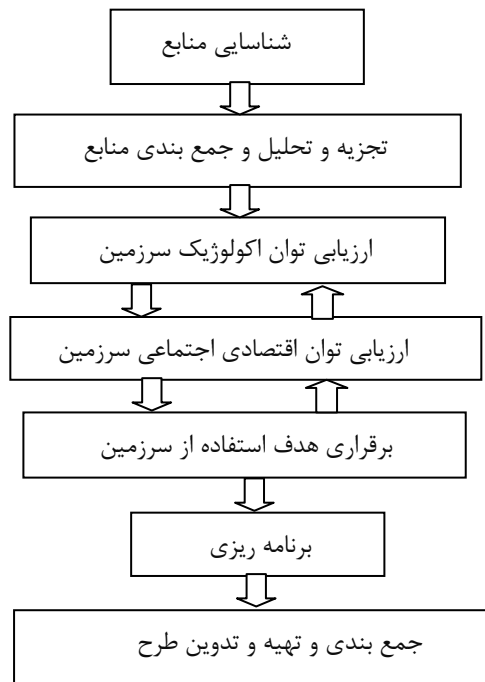

اولین کنفرانس ملی جغرافیا، گردشگری، منابع طبیعی و توسعه پایدار

The 1st National Conference on Geography, tourism, natural resources and sustainable development

فعالیت‌های اقتصادی و انسانی می‌توان به حفظ امنیت و تداوم بهره‌مندی از منابع طبیعی تجدید شونده خدادادی (جنگل، مرتع، آب و...) امیدوار بود. ارزیابی توان محیط زیست عبارت است از برآورد استفاده ممکن انسان از سرزمین برای کاربری‌های کشاورزی، مرتعداری، جنگلداری، پارکداری، آبی‌پروری، امور نظامی و مهندسی و توسعه شهری، صنعتی و روستایی در چارچوب استفاده‌های کشاورزی، صنعت، خدمات و بازرگانی است.

به کارگیری اصول دانش آمایش سرزمین و بالطبع ارزیابی توان اکولوژیکی محیطی که سرزمین را در بر می‌گیرد. در کار ارزیابی توان اکولوژیکی سرزمین، در بیشتر مواقع تعداد زیادی از منابع اکولوژیکی بررسی و شناسایی میشوند و فقط در موارد خاصی به شناسایی یک یا دو منبع اکولوژیکی قناعت می‌شود. (مخدوم ۱۳۹۱: ۳۲-۲۵)

شکل (۱) فرایند تهیه و تدوین طرح‌های با رعایت اصول آمایش سرزمین

ارزیابی توان محیط زیست، نیاز به شناسایی تعداد زیادی از پارامترهای منابع طبیعی (اکولوژیکی) دارد. منابع برای آنکه برای ارزیابی آماده شوند در آخر کار شناسایی منابع، به صورت شناسنامه سرزمین یعنی نقشه منابع در آیند. در این صورت، در آخر کار شناسایی منابع، اطلاعات اکولوژیکی سرزمین به صورت نقشه‌های زیر تهیه و آماده می‌شوند.

- ✓ نقشه اقلیم
- ✓ نقشه هیدرو لوژی و منابع آب
- ✓ نقشه شکل زمین
- ✓ نقشه زمین شناسی
- ✓ نقشه خاک
- ✓ نقشه تیپ‌های گیاهی

✓ نقشه زیستگاهها و پراکنش جانوری

امروزه سامانه های اطلاعات جغرافیایی به طور فزاینده ای به عنوان یک فن در تصمیم گیری محیط زیست، مدیریت و ... به کار گرفته می شوند. در واقع در سالهای اخیر، با گسترش سامانه های پشتیبانی تصمیم گیری در قالب مدل های اکولوژیکی (مدل جنگلداری و جنگلکاری، مدل حفاظت اکولوژیکی، مدل توسعه روستایی، مدل آبیاری پروری، مدل کشاورزی و مرتعداری، مدل آبخیز داری)، روی آوری دوباره به GIS^۱ به عنوان ابزار تصمیم گیری را سبب شده است. به کارگیری اصول دانش آمایش سرزمین و بالطبع ارزیابی توان اکولوژیکی^۲ محیطی که سرزمین را در بر می گیرد، از مهمترین راهکارهای حفاظت محیط زیست روستا می باشد. (مخدوم ۱۳۷۹: ۲۱۳-۳۳)

نتیجه گیری

با توجه به اینکه محیط زیست و منابع طبیعی در بین جوامع مختلف از ارزش فوق العاده ای برخوردار است و تلاش های فراوانی نیز برای حفاظت از آن در سراسر دنیا در قالب کنوانسیون ها و معاهدات بین المللی صورت گرفته و تمامی کشور ها ملزم به رعایت آنها می باشند، از موارد ذکر شده می توان نتیجه گرفت که ما دارای اقتصاد و مدیریت کوتاه مدت هستیم و ارزش گذاری بین موضوعات مختلف در ایران صورت نمی گیرد و خیلی از مسائل ضروری را به دلیل عدم بررسی دقیق و نداشتن مدیریت بلند مدت نادیده گرفته و بستر را برای نابودی آنها فراهم می کنیم.

بهر حال توسعه بیرویه مناطق روستایی در روند خود تأثیرات نامطلوبی را برجای خواهد گذاشت و یا حتی ممکن است به کلی آنرا مواجه با شکست نماید. تا زمانی که نظام اقتصاد تغییر نکرده و فرهنگ و اخلاق زیست محیطی توسط همگان پذیرفته نشده، جمعیت انسانی ثبات نیافته و شیوه های تضمین کننده توسعه پایدار کاملاً جایگزین روشهای مقطعی نشده و بر آنها مسلط نشده اند وابستگی انسان به زیستکره روندی تخریبی بدنبال خواهد داشت. در میان پیش نیازهای ضروری برای دستیابی به توسعه پایدار روستایی، حفاظت منابع از اهمیتی خاص برخوردار است و حفاظت لزوماً نباید با اقداماتی همراه گردد که نیازهای اقتصادی کوتاه مدت را برآورد سازد. توسعه پایدار روستایی میان مسائل زیست محیطی، اقتصادی، اجتماعی، رفاهی، فرهنگی و سیاسی روستاییان در مراکز تصمیم گیری دولتی و صنایع، خانواده و جامعه پیوند برقرار می کند و در نهایت باید علاوه بر مسائل مادی به مسائل معنوی آن هم توجه داشت.

آمایش سرزمین میتواند تا از طریق تنظیم رابطه بین انسان و محیط، توسعه شایسته و پایداری در مناطق روستایی را به وجود آورد. بدیهی است که ایجاد هماهنگی بین رابطه انسان و محیط به شناخت محدودیتها و توانهای اکولوژیک و ارزیابی آنها نیاز دارد، تا بتوان ضمن تعیین انواع کاربریهای مناسب در مناطق روستایی، مطلوب ترین آنها را در نظر گرفت.

پیشنهادات

- ✓ شناخت محدودیتها و توانهای اکولوژیک منابع روستایی و ارزیابی آنها جهت کاربری مناسب.
- ✓ جلوگیری از بهره برداری بی رویه از منابع طبیعی و ایجاد یکپارچگی و متولی گرایی در مدیریت آن.
- ✓ اولویت دادن به جامعه روستایی برای حفاظت، بهره برداری و توسعه پایدار از منابع روستایی در کشور.

^۱ Geograph Information System

^۲ Ecological capability evaluation

اولین کنفرانس ملی جغرافیا، گردشگری، منابع طبیعی و توسعه پایدار

The 1st National Conference on Geography, tourism, natural resources and sustainable development

- ✓ استقرار کامل نظام توسعه پایدار کمی و کیفی در حفظ و تداوم بهره برداری از منابع روستایی .
- ✓ آموزش توسعه پایدار باید از حمایت بیشتری در مناطق روستایی برخوردار شود .
- ✓ وجود مروجان و مربیان در مناطق روستایی برای کمک به جامعه روستایی، در زمینه بهره برداری از منابع با بهره وری بیشتر و پایدارتر، بسیار ضروری است.

منابع

۱. اردکانی، محمدرضا، (۱۳۹۱)، *اکولوژی*، دانشگاه تهران.
۲. ازکیا، مصطفی، (۱۳۸۷)، مقدمه ای بر جامعه شناسی روستایی، اطلاعات.
۳. افتخاری، رکن الدین و دیگران، (۱۳۸۶)، نگرش نو به مدیریت روستایی با تأکید بر نهادهای تاثیر گذار، فصلنامه علمی پژوهشی روستا و توسعه، شماره ۲۱.
۴. افتخاری، رکن الدین-سید علی بدری-حمدا... سجاسی قیداری، (۱۳۹۰)، *بنیانهای نظریه ای برنامه ریزی کالبدی مناطق روستایی*، بنیاد مسکن انقلاب اسلامی.
۵. بخشنده نصرت، عباس، (۱۳۸۴) *کوچ و کوچندگی*، دانشگاه تربیت معلم.
۶. پولاد، دژ محمد، (۱۳۸۸)، آمایش سرزمین حفظ و جلوگیری از تخریب محیط زیست، فرهیختگان دانش.
۷. تقوی، نعمت ا...، (۱۳۸۱)، جامعه شناسی روستایی، دانشگاه پیام نور.
۸. سرور، رحیم، (۱۳۹۱)، *جغرافیای کاربردی و آمایش سرزمین*، سمت.
۹. کالی گرام -آنتونی سینکلایر، (مصدافی)، (۱۳۷۹)، *بوم شناسی و مدیریت حیات وحش*، آستان قدس رضوی.
۱۰. کلاتتری خلیل، (۱۳۹۱)، *برنامه ریزی ناحیه ای*، مهندسين مشاور طرح و منظر.
۱۱. گودی اندرو-هیدر وایلز، (غیاثوند)، (۱۳۸۵)، *انسان و دگرگونیهای محیط زیست*، نقش مهر.
۱۲. مجنونیان، هنریک، (۱۳۷۸)، *راهبردها و معاهدات جهانی حفاظت از طبیعت و منابع زنده جلد اول*، سازمان محیط زیست.
۱۳. مخدوم، مجید-هورفر جعفر زاده، (۱۳۷۹)، *ارزیابی و برنامه ریزی محیط زیست با سامانه های اطلاعات جغرافیایی*، دانشگاه تهران.
۱۴. مخدوم، مجید، (۱۳۹۱)، *شالوده آمایش سرزمین*، دانشگاه تهران.
۱۵. مسعود، مهدوی، (۱۳۸۵)، مقدمه ای بر جغرافیای روستایی ایران، سمت.
۱۶. موایلز، گودی اندر-هدر، (غیاثوند)، (۱۳۸۵)، *انسان و دگرگونیهای محیط زیست*، نقش مهر.
۱۷. یخکشی، علی، (۱۳۸۷)، *منابع تجدید پذیر و توسعه پایدار*، سازمان حفاظت محیط زیست معاونت آموزش و پژوهش.